

Il buon governo: σχεδιάζοντας το σύστημα διακυβέρνησης στην ελληνοβενετική Ανατολή. Το παράδειγμα της Κρήτης (13ος -17ος αι.)

Ελένη Τσουραπά*

Η μελέτη του συστήματος διακυβέρνησης στο πολιτικό περιβάλλον της βενετικής Κρήτης και η εξελικτική πορεία του, που εμφάνισε συγκλίσεις και αποκλίσεις, τομές και συνέχειες δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής έρευνας. Στο πλαίσιο του σχεδιασμού για την εγκαθίδρυση της κυριαρχίας στην Κρήτη, στα 1204, η βενετική πολιτεία επιχείρησε να αξιοποιήσει την εμπειρία από την οργάνωση και λειτουργία του πολιτικού και διοικητικού μηχανισμού στο ίδιο το βενετικό κέντρο, προσαρμόζοντάς τον στην ιδιαίτερη φυσιογνωμία της τοπικής πραγματικότητας. Οι πολιτικοί στόχοι της Γαληνοτάτης στο χώρο της ανατολικής Μεσογείου ωθούσαν εκ των προτέρων στη συνειδητοποίηση της ανάγκης σχεδιασμού ενός μηχανισμού ελέγχου κάθε πτυχής της δραστηριότητας στο *Regno di Candia* (= Βασίλειο της Κρήτης) και υπαγόρευαν τους όρους για την εγκαθίδρυση ενός ευέλικτου πολιτικού, διοικητικού και κοινωνικού οργανισμού που θα διασφάλιζε τη διάρκεια και τη σταθερότητα της βενετικής παρουσίας στη περιοχή.

Υπό τους όρους αυτούς, το θεωρητικό σχήμα «κέντρο-περιφέρεια»¹ προσφέρει τις αναλυτικές κατηγορίες για την ανάγνωση της λειτουργίας της διοίκησης στο νησί κατά τη βενετική περίοδο. Η Μητρόπολη Βενετία νοείται ως το κέντρο της πολιτικής εξουσίας, το οποίο κάνει χρήση των μηχανισμών που έχει στη διάθεσή του, προκειμένου να επιτευχθεί η οργανική ενσωμάτωση της περιφέρειας στη βενετική επικράτεια. Για το σκοπό αυτό το κέντρο προβαίνει στην πολιτική και διοικητική οργάνωση της περιφέρειας, ενισχύοντας σε όλες τις εκφάνσεις τον κεντρικό έλεγχο. Η Γαληνοτάτη έδωσε έμφαση στην εφαρμογή ενός συστήματος που κάθε πτυχή του απέπνεε, τουλάχιστον κατά τον πρώτο αιώνα, την κυρίαρχη σε συμβολικό και ουσιαστικό επίπεδο εξουσιαστική παρουσία του κέντρου στην περιφέρεια. Το σχήμα αυτό υπαγόρευε ένα σύνθετο πλέγμα σχέσεων εξάρτησης ανάμεσα στην Μητρόπολη και την κτήση, που διαπερνούσε όλα τα επίπεδα της τοπικής ζωής και επέβαλε την υπαγωγή της περιφέρειας στα διοικητικά, πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά πρότυπα του κέντρου. Τους στόχους αυτούς εξυπηρετούσε, για παράδειγμα, η

* Ελένη Τσουραπά, κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών (ΜΑ) στην Νεότερη Ελληνική Ιστορία και υποψήφια διδάκτορας (PhD Candidate) της Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Η παρούσα ανακοίνωση με παράθεση της βασικής βιβλιογραφίας αποτελεί αποτέλεσμα έρευνας στο πλαίσιο της διδακτορικής μου διατριβής με θέμα: «Οικογένεια και κοινωνία στα Χανιά κατά τη βενετική περίοδο: δομές, ταυτότητες, νοοτροπίες (16ος αι.-1645)», που έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: Ηράκλειτος II-Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

¹ Ενδεικτικά για τις δομικές αρχές του θεωρητικού σχήματος «κέντρο-περιφέρεια», βλ. Frank 1978.

εγκατάσταση βενετών αποίκων, ήδη από τα πρώτα χρόνια, που συγκροτούσαν τον ισχυρότερο φορέα υλοποίησης του κεντρικού σχεδιασμού και δυναμικό πυρήνα έκφρασης της εξουσίας και της πολιτικής σκέψης της Μητρόπολης στην περιφέρεια. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το έτος 1252, η αποστολή βενετών αποίκων στην περιφέρεια των Χανίων σηματοδοτούσε ουσιαστικά την έναρξη της βενετικής κυριαρχίας και της διαδικασίας οργάνωσης της πόλης και του διαμερίσματος.²

Πρωταρχικός στόχος του νέου κυριάρχου ήταν η σωστή διαχείριση των ανθρώπων, των αγαθών, του πλούτου και του χώρου και των μεταξύ τους σχέσεων, που θα επιτυγχανόταν με την καλύτερη δυνατή γνώση της τοπικής πραγματικότητας. Το σύστημα διακυβέρνησης αντανάκλασε την κρητική πραγματικότητα ως κατασκευή μέσα από το πρίσμα των κοινωνικών, πολιτικών και γεωγραφικών αναπαραστάσεων, όπως κατανοούνταν και επιβάλλονταν από το νέο κυρίαρχο. Στο πλαίσιο αυτό η Γαληνοτάτη επιχείρησε να εντάξει τους υπηκόους της και το χώρο σε αναγνωρίσιμα, αυστηρά οριοθετημένα και άρα ελεγχόμενα σχήματα, καθιστώντας ευκολότερη την επιβολή και την εγκαθίδρυση της κυριαρχίας της στην περιοχή. Έτσι, διαμορφώνεται ένα σύνθετο πλέγμα σχέσεων που εγγυάται την απρόσκοπτη κατάκτηση του χώρου και την εύρυθμη λειτουργία του νέου οργανισμού ως τμήμα ενός ευρύτερου δικτυακού σχηματισμού.

Οι πρώτες αυτές κινήσεις απέπνεαν την αντίληψη και τους στρατηγικούς στόχους της Μητρόπολης, στη προσπάθειά της να επιβάλει την κυριαρχία της και να οργανώσει τη νέα της κτήση. Υπό τους όρους αυτούς, ήδη κατά τον αρχικό σχεδιασμό, αλλά και εξελικτικά, η Κρήτη, και ειδικότερα τα Χανιά, φαίνεται πως συνιστούσαν ιδιαίτερη περίπτωση στο πλαίσιο του βενετικού κράτους, που θα μπορούσε, ενδεχομένως, να αναλυθεί με τη χρήση ιστορικών κατηγοριών και θεωρητικών εργαλείων, που εφαρμόζονται για την μελέτη νεότερων αποικιακών σχημάτων.³

Εστιάζοντας στο παράδειγμα των Χανίων και αξιοποιώντας τα μεθοδολογικά εργαλεία της θεωρίας για την τέχνη της διακυβέρνησης,⁴ διαπιστώνεται ότι στην πολιτική σκέψη της Γαληνοτάτης πρωταρχική σημασία για την απρόσκοπτη κατάκτηση του χώρου και την επιτυχή άσκηση της εξουσίας δόθηκε στην ορθή οργάνωση και διαχείριση του διοικητικού μηχανισμού. Επιχειρήθηκε, λοιπόν, ο σχεδιασμός και η συγκρότηση ενός διοικητικού δικτύου με κέντρο τη Βενετία. Στο πλαίσιο αυτού, τα Χανιά αποτελούσαν

² Γάσπαρης 2008, 27-32.

³ Ενδεικτικά για την ανάλυση των πτυχών και τη συγκριτική προσέγγιση των αποικιακών συστημάτων διακυβέρνησης βλ. Ατζέμογλου-Ρόμπινσον 2013. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κύριο Παναγιώτη Πέτσο για την πολλαπλή ουσιαστική βοήθειά του, τις καίριες παρατηρήσεις του και τις εποικοδομητικές συζητήσεις μας.

⁴ Σχετικά με τη θεωρία της διακυβέρνησης, βλ. το συλλογικό τόμο Inda 2005.

κομβικό περιφερειακό κέντρο, με εσωτερική αυτοτέλεια και οργάνωση, και ταυτόχρονα ελεγχόμενο και εξαρτώμενο κατευθείαν από τη Βενετία, αλλά και σε άμεση σύνδεση με το Χάνδακα, την πρωτεύουσα του νησιού και έδρα των ανώτερων Αρχών της κτήσης. Παρά την ανώτερη θέση που κατείχε ο Χάνδακας στο διοικητικό περιφερειακό δίκτυο, το διαμέρισμα των Χανίων, συγκριτικά με τα άλλα διαμερίσματα του νησιού, διαφοροποιήθηκε εν μέρει διοικητικά, διαγράφοντας σε διάφορα επίπεδα και χρονικές περιόδους ξεχωριστή πορεία.⁵ Η απόστασή του από το Χάνδακα, που δεν επέτρεπε το συνεχή, κεντρικά, έλεγχο της διοίκησής του, αλλά και οργανωτικές ανάγκες διαμόρφωσαν την ιδιαίτερη διαχρονικά και συγκριτικά πιο ισχυρή και πιο αυτόνομη διοικητική φυσιογνωμία του διαμερίσματος. Η πολλαπλή αυτή διασύνδεση εντός του δικτύου αποτυπώνεται με σαφήνεια στις διατάξεις που καθόριζαν τη διοικητική ιεραρχία στη περιφέρεια αυτή, αλλά και στους νόμους που ρύθμιζαν τη θέση των αξιωματούχων της κυβέρνησής της στο δημόσιο και στον ιδιωτικό χώρο.

Με την άφιξη των Βενετών στα Χανιά, οι ανάγκες οργάνωσης του χώρου επέβαλαν την άμεση συγκρότηση ενός ξεχωριστού διοικητικού μηχανισμού κατά τα πρότυπα του Χάνδακα. Στα 1252 επικεφαλής τέθηκε ένας στρατιωτικός αξιωματούχος με τον τίτλο του καπιτάνου Χανίων συνεπικουρούμενος από δυο συμβούλους. Επιχειρώντας να σκιαγραφηθεί η πορεία ως την συγκρότηση του τριμερούς αυτού σχήματος για τη διοίκηση των Χανίων θα μπορούσαν να γίνουν ορισμένες επισημάνσεις. Αρχικά φαίνεται πως τον καπιτάνο διαδέχθηκε αξιωματούχος με τον τίτλο του «συμβούλου της Κρήτης και ρέκτορα των Χανίων».⁶ Όπως προκύπτει από τον τίτλο αυτό, ως ανώτερη Αρχή των Χανίων, αναγνωριζόταν ένας εκ των δυο, αρχικά, και εκ των τεσσάρων στη συνέχεια συμβούλων του Χάνδακα. Στα 1287 η Βενετία αποφάσισε την εκλογή τεσσάρων αξιωματούχων που για τη στελέχωση των θέσεων των συμβούλων της Κρήτης, ώστε οι δυο εξ αυτών να αποστέλλονται με διοικητικές αρμοδιότητες ως ρέκτορες για ένα χρόνο στο Ρέθυμνο και στα Χανιά.

Το σχήμα αποκρυσταλλώθηκε στις αρχές του 14ου αι., όταν αποφασίστηκε ο πλήρης διαχωρισμός των δυο αυτών αξιωμάτων, και διατηρήθηκε ως προς τα εξωτερικά του χαρακτηριστικά ως το τέλος της βενετικής παρουσίας στα Χανιά. Έκτοτε βενετοί πατρίκιοι αποστέλλονταν στα Χανιά από τη Μητρόπολη ως αξιωματούχοι με τον τίτλο του ρέκτορα, ο οποίος αποτελούσε την ανώτερη κυβερνητική Αρχή του διοικητικού διαμερίσματος και υπαγόταν στην κεντρική κυβέρνηση του νησιού.

⁵ Σχετικά με την οργάνωση του διαμερίσματος των Χανίων κατά τους δυο πρώτους αιώνες της βενετικής παρουσίας, βλ. (Γάσπαρης 2008), όπου σχετική εισαγωγή και εκτενής βιβλιογραφία. Για την οργάνωση και εξέλιξη των δομών και της λειτουργίας του διοικητικού μηχανισμού των Χανίων κατά τη βενετική περίοδο, βλ. Παπαδία 2004, 103-106, ενώ ειδικότερα για το 16ο και το 17ο αιώνα βλ. Tsourara, 277-289.

⁶ Γάσπαρης 2008, 57.

Τον ρέκτορα, από την πρώτη φάση της παρουσίας του στην κυβέρνηση των Χανίων συνεπικουρούσαν δυο σύμβουλοι. Στα πρώτα χρόνια τα καθήκοντα των συμβούλων ασκούσαν φεουδάρχες των Χανίων, που ήταν μέλη του τοπικού συμβουλίου και έμεναν μόνιμα στην πόλη. Όταν στα 1306 αποφασίστηκε η αποδέσμευση του αξιώματος του ρέκτορα από αυτό του συμβούλου της Κρήτης, ταυτόχρονα προβλέφθηκε και η εκλογή από τη Μητρόπολη δυο βενετών πατρικίων για την κάλυψη των θέσεων των συμβούλων των Χανίων.

Στην πρώτη περίοδο της αυτοτελούς λειτουργίας της ανώτερης βενετικής διοίκησης των Χανίων το σχήμα συμπλήρωναν αξιωματούχοι εκλεγμένοι από τη Μητρόπολη που στελέχωναν τις οικονομικές και γραμματειακές υπηρεσίες. Έτσι, προβλεπόταν η τοποθέτηση βενετού αξιωματούχου ως επικεφαλής των οικονομικών υπηρεσιών των Χανίων με τον τίτλο του *camerlengo* ή *camerario* (καμερλέγκου ή καμεράριου).

Στο 16ο και 17ο αι. στο αξίωμα των συμβούλων εκλέγονταν τόσο ευγενείς της Βενετίας, και σπανιότερα βενετοί ευγενείς της Κρήτης, ενώ, κατά το ίδιο διάστημα, δεν εντοπίστηκαν αποφάσεις της συγκλήτου για την εκλογή και αποστολή βενετών της Μητρόπολης στο αξίωμα του *camerlengo* τόσο για τα Χανιά όσο και για το Ρέθυμνο, όπως συστηματικά γινόταν για το Χάνδακα, στοιχείο που επιβεβαιώνει την υπόθεση ότι η θέση αυτή καλυπτόταν κυρίως από βενετούς ευγενείς καταγόμενους από τη περιφέρεια στην οποία εκλέγονταν.

Οι αξιωματούχοι που αποστέλλονταν από τη Βενετία, προκειμένου να στελεχώσουν την ανώτερη διοίκηση των κτήσεων, αποτελούσαν τον ενδιάμεσο κρίκο και κρατούσαν ανοιχτό το διάλυο επικοινωνίας μεταξύ της Μητρόπολης και της κτήσης. Πολύτιμο εργαλείο στη διαδικασία σκιαγράφησης των διοικητικών δομών του διαμερίσματος των Χανίων, κατά τη βενετική περίοδο συνιστούν τα κείμενα των οδηγιών που έδινε η Βενετική Σύγκλητος στους νεοεκλεγέντες αξιωματούχους πριν την αναχώρησή τους για τον τόπο διορισμού. Ως τώρα έχει εκδοθεί μια εντολή προς το ρέκτορα Χανίων Piero Francesco Malipiero (1589),⁷ ενώ η έρευνα οδήγησε στον εντοπισμό και άλλων εντολών τόσο προς ρέκτορες όσο και προς προνοητές της πόλης.

Τα κείμενα αυτά περιελάμβαναν διατάξεις που αφορούσαν τα καθήκοντα του αξιωματούχου, τον τρόπο διακυβέρνησης, τους όρους λειτουργίας του διοικητικού, οικονομικού και δικαστικού μηχανισμού, καθώς και τα όρια της καθημερινής δράσης του στο δημόσιο και τον ιδιωτικό χώρο κατά τη διάρκεια της θητείας του.⁸ Χαρακτηριστική στο επίπεδο του λεξιλογίου που επιλέγει η βενετική εξουσία είναι η χρήση του όρου *governo*

⁷ Μαλτέζου 2002.

⁸ Τσουραπά, 197-244.

(=διακυβέρνηση) σε όλα τα επίπεδα διαχείρισης της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής, από την κρατική διοίκηση ως την οικογένεια. Δινόταν έμφαση στην ηθική διάσταση της διακυβέρνησης, καθώς η άσκηση του *buon governo*, που απαιτούσε η Γαλινοτάτη από τους αξιωματούχους της, προϋπέθετε μεν την ξεκάθαρη γνώση του ανθρώπινου και υλικού πεδίου πάνω στο οποίο θα ασκηθεί, αλλά, κυρίως του τι είναι καλό, ενάρετο, κατάλληλο και ικανό στη διαδικασία καθοδήγησης ατόμων και πληθυσμιακών συνόλων. Οι οδηγίες προς τους αξιωματούχους αποπνέουν τα συγκεκριμένα ηθικά αιτήματα του βενετικού συστήματος διακυβέρνησης και μέσω αυτών στόχευε στη διασφάλιση του ήθους των κυβερνώντων, οι οποίοι καλούνταν να εφαρμόσουν τις κυβερνητικές επιταγές με ακεραιότητα, εντιμότητα και αμεροληψία. Παράλληλα, η έννοια της διακυβέρνησης ενέχει διανοητικές υποκατηγορίες, όπως η αυτοδιαχείριση και η αυτοπειθαρχία, εγκαθιδρύοντας σαφώς προσδιορισμένες ταυτότητες, που διασφαλίζουν τη λειτουργία του κράτους στη βάση ηθικών κανόνων και κανόνων δικαίου.⁹

Υπαγορευμένες από τους στόχους αυτούς ήταν οι διατάξεις που θέσπιζε το βενετικό κράτος, επιδιώκοντας να εξασφαλίσει την πειθαρχία των υπηκόων και να τους κατευθύνει στην υιοθέτηση κανόνων και συμπεριφορών, που θα βελτιώσουν τη ζωή τους, θα διασφαλίσουν τα συμφέροντα του κράτους και θα εγγυηθούν την ασφάλεια, τη συνέχεια και την ευημερία του. Στο πλαίσιο αυτό, η Γαλινοτάτη προέβη στην εγκαθίδρυση ενός συστήματος υπηρεσιών που κάλυπταν όλους τους τομείς της τοπικής ζωής, αξιοποιώντας την τεχνογνωσία και το ανθρώπινο δυναμικό που είχε στη διάθεσή της.

Οι υπηρεσίες αυτές στελεχώθηκαν από αξιωματούχους που εκλέγονταν από τη Βενετία και από το τοπικό συμβούλιο των φεουδαρχών κατά τους πρώτους δυο σχεδόν αιώνες και ευγενών στη συνέχεια, που αποτελούσε το δεύτερο πόλο άσκησης της πολιτικής και διοικητικής εξουσίας στα Χανιά. Είναι ενδιαφέρον να σκιαγραφηθεί η πορεία προσδιορισμού των ορίων συμμετοχής στην άσκηση της τοπικής διακυβέρνησης των δυο αυτών πόλων εξουσίας, μια πορεία που επιβεβαιώνει την ξεχωριστή θέση που κατείχε η περιφέρεια των Χανιών στο βενετικό σύστημα διακυβέρνησης. Κατά του δυο πρώτους αιώνες, οι δυο φορείς εξουσίας ήταν στενά συνδεδεμένοι στο πεδίο της τοπικής διοίκησης. Υπό τους όρους αυτούς, κατανοείται η αναγνώριση του δικαιώματος εκλογής στο κυβερνητικό αξίωμα του συμβούλου Χανίων σε εγγώριους βενετούς φεουδάρχες.

Τομή φαίνεται να αποτελεί και στο πεδίο αυτό, η κίνηση των βενετών φεουδαρχών του νησιού να αποσχιστούν από το κέντρο, που έμεινε γνώστη ως αποστασία του Αγίου

⁹ Ενδεικτικά για μια επισκόπηση των αρχών της νεότερης πολιτικής θεωρίας βλ. Κιτρομιλίδης 2000.

Τίτου στα 1363.¹⁰ Όπως σημειώνεται «το ίδιο έτος που εκδηλώθηκε η αποστασία η Κρήτη αντιμετώπισε σοβαρή πολιτική κρίση, η οποία μετατράπηκε σε ευρύτερη κρίση ταυτότητας του βενετικού κόσμου στο νησί»¹¹ και επισημαίνεται ότι «η χρονική εγγύτητα των γεγονότων της αποστασίας με την κοινωνική αναστάτωση για τη συγκρότηση του Μείζονος συμβουλίου του Χάνδακα συνιστά μια ιστορική παράμετρο που δεν έχει ως σήμερα επισημανθεί και η σύνδεσή τους αξίζει να αποτελέσει στο μέλλον ερευνητικό ζητούμενο».¹²

Η Βενετία κατέστειλε την κίνηση, όπως και άλλες επαναστατικές κινήσεις, που εκδηλώθηκαν τα προηγούμενα χρόνια στη δυτική Κρήτη, όπου ο χώρος φαίνεται πως ευνοούσε τη γέννηση παρόμοιων κινημάτων, λόγω της πληθυσμιακής σύνθεσής του, αλλά και της γεωγραφικής θέσης του, που δεν επέτρεπε την πλήρη εποπτεία του. Οι συμμετέχοντες τιμωρήθηκαν παραδειγματικά, μεταξύ αυτών ήταν και μέλη οικογενειών φεουδαρχών των Χανίων, όπως οι Venier. Επιβεβαιωτική των αλλαγών που συνεπέφερε η αποστασία στο σύστημα διακυβέρνησης είναι η περίπτωση των Κυθήρων. Τα Κύθηρα συνιστούσαν τμήμα της διοικητικής περιφέρειας των Χανίων, καθώς αποτελούσαν φέουδο της οικογένειας των Venier των Χανίων και υπάγονταν στην κυβέρνηση της πόλης. Η συμμετοχή τους στην αποστασία, άλλαξε τον πολιτικό χάρτη του νησιού. Η δήμευση της περιουσίας τους οδήγησε στην απώλεια των φεουδαρχικών δικαιωμάτων τους στα Κύθηρα, τα οποία παραχωρήθηκαν περιορισμένα στη συνέχεια σε απόγονο της οικογένειας που κατοικούσε στη Σητεία. Στο πλαίσιο αυτό τα Κύθηρα απέκτησαν διοικητική αυτοτέλεια και αποκόπηκαν τελείως από τα Χανιά. Υπάγονταν διοικητικά κατευθείαν στη Βενετία και δευτερευόντως στο Χάνδακα, ενώ η διακυβέρνησή τους ανατέθηκε σε βενετό αξιωματούχο με τον τίτλο του προνοητή, που αποστέλλονταν από τη Μητρόπολη.¹³

Η ενίσχυση των τοπικών φεουδαρχών τούς οδήγησε να στραφούν ενάντια στη Μητρόπολη, η οποία ως εκείνη τη στιγμή αναγνωριζόταν ως ο φορέας νομιμοποίησης της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής υπεροχής τους. Η κατάληξη της κίνησης αυτής σήμαινε ότι τα βενετικά ιδανικά που συγκροτούσαν την ταυτότητα της πιστής στη Γαληνοτάτη βενετικής elite του νησιού κατέρρευσαν, καθώς οι βενετοί ευγενείς της Κρήτης αντιμετώπιζονταν πια το λιγότερο με καχυποψία από τη Μητρόπολη. Έτσι η κίνηση του Αγίου Τίτου, συνεπέφερε την έναρξη μιας διαδικασίας επαναδιαπραγμάτευσης των όρων συγκρότησης της ταυτότητας των βενετών της Κρήτης. Στο εξής και πάρα το γεγονός ότι το κοινωνικό τους καθεστώς θα συνεχίσει να είναι προνομιακό στο πλαίσιο της κρητικής

¹⁰ Παπαδία 2004, 74.

¹¹ Παπαδία 2004, 74.

¹² Σχετικά με την «αποστασία του Αγίου Τίτου» βλ. McKee, 173-204.

¹³ Σχετικά με την παρουσία του οίκου των Venier στην Κρήτη και ειδικά στα Χανιά και στα Κύθηρα, βλ. (Τσουραπά), όπου η σχετική βιβλιογραφία και η αρχειακή τεκμηρίωση.

κοινωνίας και θεωρητικά ταυτόσημο με αυτό των βενετών πατρικίων της Μητρόπολης, καταδεικνύοντας σαφώς την πρόθεση της Βενετίας να διατηρήσει μια πιστή και αφοσιωμένη άρχουσα τάξη στο νησί, στην πραγματικότητα σε ιδεολογικό και πολιτικό επίπεδο οι Βενετοί της Κρήτης δε θα ανακτήσουν, ως τη λήξη της βενετικής παρουσίας, τη θέση που κατείχαν πριν την κίνηση του Αγίου Τίτου.

Οι δυο πόλοι εξουσίας και στα Χανιά φαίνεται πως σταδιακά απομακρύνθηκαν, ενώ οι ζυμώσεις που συντελέστηκαν σε ιδεολογικό επίπεδο, ως συνέπεια της κίνησης αυτής, αποτυπώνονταν στους επόμενους αιώνες και στο πεδίο της άσκησης της πολιτικής και διοικητικής εξουσίας. Η κοινότητα των φεουδαρχών των Χανιών εμφανίστηκε σταδιακά ως φορέας περισσότερο της τοπικότητας και λιγότερο του κέντρου. Τα όρια της συμμετοχής της στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας περιορίστηκαν στα κατώτερα αξιώματα, ενώ η ως τότε αυτονόητη ταύτιση της ιδιότητας του φεουδάρχη με αυτή του ευγενούς έπαψε να υπάρχει. Η βενετική πολιτεία, επιθυμώντας να ενισχύσει τον έλεγχο επί της άρχουσας τάξης και προκειμένου να μην επιτρέψει την εκ νέου διασάλευση του συστήματος, ανέδειξε την εξασφάλιση των αστικών χαρακτηριστικών της ευγένειας στο κατεξοχόν κριτήριο για την πρόσβαση στη άσκηση της τοπικής εξουσίας. Η κατοχή φεουδαρχικής γης από μόνη της δεν ήταν πια αρκετή για να εγγυηθεί στους βενετούς του νησιού τη συμμετοχή στη διακυβέρνηση.

Στα επόμενα χρόνια το σύστημα συλλογικής οργάνωσης της Κρήτης εντάχθηκε σε νέο πλαίσιο. «Τα πολλά συλλογικά σώματα μετεξελίχθηκαν σε ενιαία, με υποβαθμισμένη πολιτική λειτουργία».¹⁴ Παράλληλα τότε θεσπίστηκε μια νέα κατηγορία ευγένειας, η κρητική, και οι κάτοχοί της συμμετείχαν στα κοινοτικά όργανα. Από το 15ο αι. και μετά, η κοινότητα των ευγενών των Χανίων, όπως προκύπτει από τις πρεσβείες που απηύθυνε στο βενετικό κέντρο, δε θα σταματήσει ποτέ να διεκδικεί μεταρρυθμίσεις στο σύστημα διοίκησης, που θα επέτρεπαν την επέκταση των δικαιωμάτων της στην άσκηση της τοπικής εξουσίας.

Ο 16ος αιώνας αποτελεί τομή για τη διοίκηση του νησιού της Κρήτης, ενώ καθοριστικές υπήρξαν και οι εξελίξεις στη φυσιογνωμία των κυβερνητικών αξιωμάτων των Χανίων. Η κυρίαρχη σημασία της Κρήτης για τα βενετικά συμφέροντα, ειδικά μετά την απώλεια της Κύπρου στα 1571, δεν άφηνε περιθώρια στη Γαλινοτάτη για λανθασμένες επιλογές στη στελέχωση της τοπικής διοίκησης. Η πρόθεση του κέντρου να εξασφαλίσει την καλύτερη δυνατή λειτουργία του διοικητικού μηχανισμού αντανακλάται σαφώς στην απόφασή του να μετατρέψει στα 1569 το έως τότε έκτακτο αξίωμα του γενικού προνοητή του

¹⁴ Παπαδία 2004, 74.

Κρήτης σε τακτικό, εντάσσοντάς τον μόνιμα στο ανώτερο κυβερνητικό σχήμα του νησιού, που ως τότε συγκροτούσαν ο δούκας και οι δυο σύμβουλοι.¹⁵

Η τακτική παρουσία γενικού προνοητή στην Κρήτη, μετά τη λήξη του τέταρτου βενετοτουρκικού πολέμου, καταδείκνυε σαφώς την ανάγκη αναδιοργάνωσης και καλύτερου ελέγχου σε όλους τους ζωτικούς τομείς της κτήσης και ενίσχυσης της διοικητικού μηχανισμού του νησιού, ο οποίος έπρεπε να ανταποκριθεί με μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα στις απαιτήσεις που διαμόρφωνε η εντεινόμενη οθωμανική απειλή, αποτρέποντας την περαιτέρω εδαφική συρρίκνωση της Γαληνοτάτης, και να εγγυηθεί την ασφάλεια και τη συνέχιση της βενετικής παρουσίας στο νησί. Μέσα στο πλαίσιο αυτό και την ίδια χρονική συγκυρία, εντασσόταν και η διαφαινόμενη ανάγκη αποστολής αξιωματούχου με ανάλογες αρμοδιότητες με αυτές του γενικού προνοητή στην περιφέρεια των Χανίων, επιβεβαιώνοντας για μια ακόμη φορά την ιδιαιτερότητα της περιοχής και την ανάγκη ενίσχυσης της εποπτείας και του ελέγχου από την πλευρά του κέντρου στο κομμάτι αυτό της κρητικής περιφέρειας.¹⁶

Μόλις στα πρώτα χρόνια του 16ου αι., στα Χανιά, επισημαίνεται για πρώτη φορά το αξίωμα του προνοητή, το οποίο, όμως, είχε αποδοθεί στον κυβερνήτη της πόλης σε συνδυασμό με το αξίωμα του ρέκτορα, που, ήδη, κατείχε. Ως αυτοτελές αξίωμα επισημαίνεται κατά τα έτη 1572-1574. Βασική αρμοδιότητα του προνοητή Χανίων ήταν η εποπτεία της υπαίθρου. Τα επόμενα χρόνια το ζήτημα της εκλογής στη θέση αυτή επανερχόταν επανειλημμένα από τους γενικούς προνοητές. Πρότειναν, μάλιστα, να δοθούν ανάλογες εξουσίες σε κάποιο άλλο αξιωματούχο του νησιού, επισημαίνοντας το σχετικό παράδειγμα του συμβούλου της Κεφαλονιάς, ο οποίος επισκεπτόταν κάθε χρόνο την Ιθάκη, με την ιδιότητα και τις εξουσίες προνοητή.¹⁷ Η πρόταση αυτή καταδείκνυε με τρόπο σαφή ότι οι βενετοί αξιωματούχοι και κατ' επέκταση η Μητρόπολη αντιλαμβάνονταν τη βενετική επικράτεια ως ενιαίο πεδίο άσκησης εξουσίας.

Σημαντική πτυχή της προσέγγισης των δομών του διοικητικού συστήματος του διαμερίσματος των Χανίων αποτελεί η εξέταση του πλαισίου διακυβέρνησης των Σφακιών. Το αίτημα εκλογής από τη Βενετία ανώτερου αξιωματούχου με τον τίτλο του προνοητή¹⁸ ή του ρέκτορα¹⁹ για τη διακυβέρνηση της περιοχής αυτής πρόβαλλε διαχρονικά επιτακτικό. Το ζητούσαν οι ίδιοι οι Σφακιανοί, προκειμένου να διευρύνουν ακόμα περισσότερο τα όρια της

¹⁵ Παπαδία 2004, 105.

¹⁶ Tsourapa, 285.

¹⁷ Tsourapa, 286.

¹⁸ Archivio di Stato di Venezia (= A.S.V.), *Collegio*, Relazioni, b. 83, *Relazione di Lunardo Loredan rettore della Canea (25 settembre 1554)*.

¹⁹ A.S.V., *Collegio*, Relazioni, b. 83, *Relazione di Francesco Da Mosto rettore della Canea (5 Marzo 1595)*.

κυβερνητικής αυτονομίας, που, ήδη, τους αναγνωρίζοταν, επιδιώκοντας τη διοικητική ανεξάρτησή τους από τις ανώτερες Αρχές του νησιού, όσο και από το *Reggimento* (=κυβέρνηση) των Χανίων. Η μεταρρύθμιση στην διακυβέρνηση των Σφακιών αποτελούσε αίτημα και των ανώτερων Αρχών των Χανίων, οι οποίες εξέφραζαν τη δυσαρέσκειά τους, επειδή η εκλογή ευγενών της πόλης στο αξίωμα του προνοητή Σφακιών, όπως και των *cittadini* των Χανίων στη θέση των υπαλλήλων του κάστρου των Σφακιών, γίνεται από το *Collegio* του Χάνδακα.²⁰ Οι Αρχές των Χανίων, βέβαια, επιθυμούσαν την άμεση υπαγωγή των Σφακιών στη χανιώτικη κυβέρνηση και όχι κατευθείαν στη Βενετία, όπως επεδίωκαν οι Σφακιανοί. Με σκοπό να ασκήσει πίεση προς την κατεύθυνση αυτή, η κυβέρνηση των Χανίων αναλάμβανε πρωτοβουλίες προκειμένου να μην διευκολύνεται η απρόσκοπτη διακυβέρνηση των Σφακιών. Στο πλαίσιο αυτό, ο προνοητής Χανίων αρνούνταν να επιθεωρήσει την περιοχή των Σφακιών και επεσήμαινε ότι η διοικητική και δικαστική υπαγωγή τους στη δικαιοδοσία των Αρχών του Χάνδακα προκαλούσε δυσλειτουργίες.²¹

Ο τέταρτος βενετοτουρκικός πόλεμος και οι νέες ισορροπίες που δημιουργήθηκαν έκαναν επιτακτικό το αίτημα για μεταρρυθμίσεις στο πεδίο άσκησης της τοπικής εξουσίας από την κοινότητα. Η έρευνα κατέδειξε ότι τα επόμενα χρόνια το φαινόμενο των ατασθαλιών, τόσο των αξιωματούχων της κυβέρνησης των Χανίων, όσο και των εκλεγμένων από την κοινότητα, βενετών και κρητικών ευγενών, αλλά και κατώτερων υπαλλήλων, ενισχύθηκε σημαντικά και σε μεγαλύτερο βαθμό συγκριτικά με τα υπόλοιπα διαμερίσματα του νησιού.²² Η Βενετία επιχείρησε να εξαλείψει τα φαινόμενα αυτά, είτε ενισχύοντας τους ελεγκτικούς μηχανισμούς, είτε εκδίδοντας διατάξεις που βελτίωναν το καθεστώς, κυρίως το οικονομικό, των αξιωματούχων, αποδυναμώνοντας τα κίνητρα που τους ωθούσαν στην αυθαιρεσία.

²⁰ A.S.V., *Duca di Candia*, fasc. 2, *Officiali* 9 (1625-1633), 164r-165v: Εκλογή Alberto Curino *cittadino* των Χανίων στη θέση του γραμματέα του προνοητή Σφακιών (19 Ιουνίου 1632), fasc. 3, *Officiali* 10 (1630-1640), 36v-38r: Εκλογή στο αξίωμα του προνοητή Σφακιών του βενετού ευγενή Zorzi Vizzamano Lenderachi (19 Μαΐου 1639).

²¹ A.S.V., *Collegio*, *Relazioni*, b. 83, *Relazione di Zuanne Battista Basadona provveditore della Canea* (1641):...*Serenissimo Principe, la Sfacchia è territorio della Canea e à tutti i proriti di qua sempre piu opportune saranno le provigioni che quelle di Candia perche la distanza à questa parte è per la meta minore di quella di Candia si che chi parte dalla Sfacchia per la Canea un solo giorno le basta al viaggio dove all'incontro bisogna che per Candia ne spenda due o tre. Degl'interessi della sanità il magistrato della Canea per secoli intieri è stato riconosciuto è sempre l'autorità sua sé istessa alla disposizione di quegli ordini che ha portato l'occorrenza ultimamente anco questo grado di debito veniva posposto per le medesime pretenzioni onde il magistrato non potendo soffrire tanto pregiudizio colla dovuta riverenza s'esprime con Vostra Serenità mediante la scrittura a me presentata, per goder, è perche traviata non le resti la continuazione di tanto mai interrotto possesso rispetti tutti che per publico servitio chiamano alla soprintendenza il provveditore della Canea e l'Eccellenze Vostre procedendo à qual che dichiarazione ancorche le commissioni siano lampanti con la chiarezza maggiore e con i sensi della publica risoluta volontà faranno riconoscer à ciascheduno i gradi del debito proposito non é da dire che dal canto del provveditor della Canea si intensa via di raggione perche dall'Eccellentissimo signor General Civrano e dall'Eccellenze Vostre medesime colla ferma delle commissioni ben fu conosciuta l'egnita della causa...*

²² Tsourapa, 277-289.

Ωστόσο, φαίνεται πως η παραβατική συμπεριφορά αποτελούσε «γόνιμο πεδίο ιδεολογικής συνάντησης» των βενετών αξιωματούχων με τους εγχωρίους και έτσι οι δυο πόλοι της τοπικής εξουσίας αλληλοϋποστηριζόμενοι επέβαλλαν ένα καθεστώς ατιμωρησίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ως τη λήξη της βενετικής κυριαρχίας κανένας κυβερνητικός αξιωματούχος των Χανίων δεν καταδικάστηκε, ακόμα και αν του απαγγέλθηκαν βαρύτατες κατηγορίες. Η πολιτική ισχύς της Γαληνοτάτης είχε καμφθεί, καταδεικνύοντας την αδυναμία του κέντρου να βελτιώσει τις λειτουργικές δομές και να ελέγξει την περιφέρεια. Ωστόσο, η εμπειρία της διακυβέρνησης των Χανίων έδωσε στη Βενετία τα εργαλεία για να σχεδιάσει στη συνέχεια το σύστημα διακυβέρνησης της Πελοποννήσου, της τελευταίας περιοχής που ενσωματώθηκε στη βενετική επικράτεια, το οποίο φιλοδοξούσε, τουλάχιστον στο επίπεδο του σχεδιασμού, να είναι το τελειότερο πρότυπο διακυβέρνησης που υιοθέτησε το βενετικό πολιτικό σύστημα. Οι δυο περιοχές εμφανίζουν πολλά κοινά σημεία στον τρόπο διακυβέρνησης, ωστόσο, οι εγγενείς αδυναμίες και οι ευρύτερες συγκυρίες καταδίκασαν το σχέδιο σε αποτυχία, καθώς η Γαληνοτάτη απώλεσε πολύ γρήγορα τη νέα της κτήση, αδυνατώντας πια να ανταποκριθεί στο μύθο του παρελθόντος.

Βιβλιογραφία

- Frank, André Gunder: *Dependent accumulation and underdevelopment*. London: Macmillan 1978.
- Inda, Jonathan Xavier (ed.): *Anthropologies of Modernity: Foucault, Governmentality, and Life Politics*. Oxford: Blackwell 2005.
- McKee, Sally: «The Revolt of St. Tito in Fourteenth-Century Venetian Crete: A Reassessment». *Mediterranean Historical Review* 9/2 (1994): 173-204.
- Tsourapa, Eleni: «I rappresentanti veneziani al governo della Canea. Confini tra il dovere pubblico e l'interesse personale (sec. XVI-XVII)». In: Maltezos Chryssa-Tzavara Angeliki-Vlassi Despina (ed.), *Atti del Convegno Internazionale di Studi: «I Greci durante la venetocrazia: Uomini, spazio, idee (XIII-XVIII sec.)»*, (Venezia, 3-7 dicembre 2007). Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini di Venezia 2009: 277-289.
- Ατζέμογλου, Νταρόν, - Ρόμπινσον, Τζέιμς Α.: *Γιατί αποτυγχάνουν τα έθνη. Οι καταβολές της ισχύος, της ευημερίας και της φτώχειας*. (μτφ. Άγγελος Φιλιππάτος). Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη 2013.
- Γάσπαρης, Χαράλαμπος: *Catastici Feudorum Crete. Catasticum Chanee 1314-1396*. Αθήνα: IBE/EIE 2008.
- Κιτρομιλίδης, Πασχάλης Μ.: *Νεώτερη Πολιτική Θεωρία*. Αθήνα: Σάκκουλας 2000.
- Μαλέζου, Χρύσα Α. (εκδ.): *«Ire debes in rettorem Caneaee». Η εντολή του δόγη Βενετίας προς το ρέκτορα Χανίων*. Βενετία 2002.
- Παπαδία-Λάλα, Αναστασία: *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας (13ος-18ος αι.). Μια συνθετική προσέγγιση*. Βενετία 2004.
- Τσουραπά, Ελένη: «Βενετοί αξιωματούχοι στην Κρήτη: Από τη δημόσια στην καθημερινή ζωή (16ος-17ος αι.)». *Θησαυρίσματα* 36 (2006): 197-244.
- Τσουραπά, Ελένη: «Οικογενειακές πρακτικές, οικονομικές δραστηριότητες και πολιτικές διεργασίες: Η περίπτωση του οίκου των Venier της Κρήτης (15ος-17ος αι.)». *Ανακοίνωση στο ΙΑ' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο (Ρέθυμνο 21-27.10.2011)*.

